

TÜRK DİLİ 1

5. DERS: TÜRK DİLİNİN TARİHİ DÖNEMLERİ

Hilal TUFAN

Türkçenin ve diğer Türk dillerinin yaşı konusu tartışmalıdır. Her ne kadar Türkologların çabaları devam ediyor olsa da herkesçe benimsenebilecek kesin bir yargıya ulaşılamamıştır.

Örneğin O. Nedim Tuna Türkçenin tarihini bundan 8500 yıl öncesine kadar uzandığını ileri sürer. Bu iddiasını Türkçenin Sümerceyle sözcüksel yakınlıklarına dayatır.

Mehmet Ölmez *Türkçenin ve Türk Dillerinin Yaşı Konusu* adlı makalesinde, eldeki dil malzemesi bağlamında, 8. yüzyıldan geriye gitmenin mümkün olmadığını belirtir. Hepimizin bildiği gibi elimizdeki ilk yazılı ürünler 8. yüzyıldan kalan Orhun ve Yenisey yazıtlarıdır. Ancak günümüz Türk dillerine ve tarihi dönem metinlerin verilerine (sözvarlığı, sözyapımı, sesbilgisi) bakarak Çuvaşça hariç Türk dillerini daha eski, ortak bir köke götürebileceğimizi söyler. Bu kök dilin adı “AnaTürkçe”dir.

Talat Tekin, Hunların eskicil bir Türk dili konuştuklarını söyler. Çin kaynaklarında Türklerin kendi adları ile ilk kez 6. yüzyılda anıldıklarını, aynı kaynaklarda Türklerin Hunların torunları olduğunun kaydedildiğini belirtir. Hun devletinde konuşulan dilin ilk Türkçe olduğu kabul edilirse Türkçenin atasını M.Ö. 3. yüzyıla kadar geri götürebiliriz.

Peki bu varsayımı kabul edersek elimizdeki Hunca dil malzemesi nelerdir? Hunca dil malzemesi Çin kaynaklarında, M.Ö. 3. yüzyıl ile M.S. 4. yüzyıl arasındaki dönemlerden kalma birkaç Hunca sözcük, çok kısa bir Hunca beyittir.

Bu tartışmalı konudan sonra Türk dilinin tarihi dönemlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. İlk Türkçe Dönemi (Başlangıçtan Milat sıralarına kadar)
2. Ana Türkçe Dönemi (1.-6. yüzyıllar arası)
- 3.Eski Türkçe Dönemi (6.-11. yüzyıllar arası)
- 4.Orta Türkçe Dönemi (11.-16. yüzyıllar arası)
- 5.Yeni Türkçe Dönemi (16. yüzyıldan bugüne kadarki dönem)

1.İlk Türkçe Dönemi (Başlangıçtan Milat sıralarına kadar)

İlk Türkçe, bugün için Türkçeye en uzak Türk dili olan Çuvaşça da dahil olmak üzere bütün Türk dillerinin atasıdır. Bu dönemle ilgili özellikle ses özelliklerine dair olan veriler, Milat sıralarında ana Samoyedceye girmiş en eski Türkçe sözcüklerden elde edilmiştir.

2.Ana Türkçe Dönemi(1.-6. yüzyıllar)

Çuvaşça hariç bütün Türk dillerinin atasıdır.

3. Eski Türkçe Dönemi (6.-11. yüzyıllar)

Eski Türkçe Dönemi Köktürkçe ve Uyгурca olmak üzere iki döneme ayrılır.

Köktürk dönemi: Eski Türkçe, 6. yüzyılın ortalarında Altay dağları bölgesinde yaşayan ve aynı tarihte Çin'in kuzeyinde büyük bir göçebe devleti kuran eski Türklerin (Köktürkler) diliydi. Elimizdeki en uzun, en eski, en önemli ürünler Orhun yazıtları ile onlardan daha eski olduğu anlaşılan Yenisey yazıtlarıdır.

Bugünkü Moğolistan'da Orhun nehri yakınlarında bulunan Kül Tigin (732) ve Bilge Kağan (735) yazıtlarından başka dönemin veziri Tonyukuk'un kendi adına diktirdiği Ulan Bator yakınlarında bulunan iki taş, Orhun yazıtlarının başlıcalarıdır.

Alman Türkolog Doerfer Orhun yazıtlarının dilini, en eski Oğuzcanın ürünü olarak düşünmekte ve bu dili Çuvaşça ve Halaçça dışında bütün Türk dillerinin atası saymaktadır. Doğan Aksan, Türkçenin bu dönemde gelişmiş bir yazı dilinin ortaya konulduğunu ve oluşumunu çok daha geri götürülebilecek bir dilin varlığını yansıttığına inanır.

Bu dönemin dili hakkında fikir vermesi açısından bu yazıtlardan birkaç satırı okuyalım:

*“üze kök teñri asra yagız yer kılıntukda ekin ara kişi
oglı kılınmış. Kişi oglınta üze eçüm apam bumin
kagan istemi kagan olurmış. Olurupan türk bodunıñ
ilin törüsin tuta birmiş. ”*(Kül Tigin, Doğu 1. satır)

(Üstte mavi gök, aşağıda yağız yer kılındığında
(yaratıldığında) ikisinin arasında insanoğlu kılınmış
(yaratılmış). İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin
Kağan; İstemi Kağan (hükümdar tahtına) oturmuş.
Oturarak Türk ulusunun ülkesini tutuvermiş
(yönetivermiş), (düzenleyivermiş)

Doğın Aksan bu metinlerdeki dil özellikleriyle ilgili şunları söyler:

- a. Türkçenin sözdizimi yapısında önemli yer tutan ulaçlar bugünkü gibi oluşturulmuştur. (*yorıp, binip, eşitip*) Bunun yanı sıra *olurupan, söküpen* gibi ulaçlar da görülür.
- b. Bugün tezlik gösteren eylem biçimi (*gelivermek, ativermek*) bu metinlerde de vardır. (*tuta birmiş*)
- c. Sözvarlığı açısından bakıldığında bugün kullandığımız *gök, Tanrı, yağız, ak, aygır, kişi, oğul, işitmek, gelmek...* gibi sözcükler yaşamaktadır.

d. Soyut kavramlarda zenginlik vardır. (*bengü ebedi, erdem fazilet, ölgeli fani, ölümlü*)

e. Eş anlamlı sözcükler bulunur. (eksiksiz anlamındaki *tüketi* ve *kalısız* sözcükleri, sevinmek için *ögirmek* ve *sebinmek* sözcükleri gibi)

f. Deyimler, atasözleri, ikilemeler vardır. (*kergek bolmak*: ölmek, *atı, küsi yok bolmak*, adı sanı yok olmak, *otça borça kılmak*: ateş gibi bora gibi gelmek, *yok çıgan*: fakir, sefil, *iç taş*: iç dış, *inili içili*: küçüklü, büyüklü.)

Son olarak Köktürkler'in runik alfabeyi (Köktürk alfabesi) kullandıklarını söyleyelim.

Uygur Türkçesi dönemi:

Köktürk devletini yıktıktan sonra büyük bir bölümü yerleşik yaşama geçen Uygurlar Şamanizmin yanı sıra Budizm, Maniheizm ve Hıristiyanlık dinlerini benimsediler. Bu dönemde benimsedikleri dinlerin metinlerini Soğdca, Çince, Sanskrit ve Tibetçeden kendi dillerine çevirdiler. Bu çevirilerle pek çok yabancı sözcük Uygurcaya girdi.

Uygur metinlerinin pek çoğu Soğd yazısının işlek biçimde gelişmiş olan Uygur alfabesiyle, pek azı da Soğd, Mani, Brahmi ve Tibet alfabesiyle yazılmıştır.

4. Orta Türkçe Dönemi (11.-16. yy)

Türkler, İslam dinini kabul ettikten sonra yaşam biçimleri değişir ve bu değişim edebiyat eserlerine de yansır. Türkçeye Arapçadan ve Farsçadan çok sayıda sözcük geçer. Bu dönemin Türkçesi şu şekilde incelenebilir:

Karahanlı Türkçesi dönemi: (11.-13. yy)

Oğuz Türklerinin Doğu ve Batı Türkistan'da kurdukları Karahanlı devletinde konuşulan dildir. İlk İslami, Türk, Orta Asya edebiyat dilidir. Araştırmacılar, Karahanlı Türkçesini, Eski Uygur Türkçesinin İslami bir şekil altındaki devamı olarak görürler. Bu dönemde yazılmış ilk İslami eserler Türk edebiyat tarihinde önemli bir yer tutar. Bu dönemde Arap alfabesine geçilmiştir.

Bu dönemin eserleri:

Divanü Lügati't-Türk: Kaşgarlı Mahmut tarafından 1072-74'te yazılan eserin başlıca amacı Araplara Türkçeyi öğretmektir. Bunun yanı sıra döneminin Türkçesinin dilbilgisi kurallarını ve farklı Türk boylarının telaffuz özelliklerine değinir. Eser Türk dilinin ve kültürünün sözlü dönemiyle (İslamiyet öncesi) yazılı dönemi arasında bir köprü görevi görmektedir. Türkçe şiirlerden, anlatım biçimlerinden, atasözleri ve deyimlerden örnekler verir. Günündeki sözvarlığını ortaya koyar. Bu eser kendinden önceki Köktürk ve Uygur metinlerinin söz varlığına ışık tutmaktadır. Ayrıca eserin sonunda bulunan Türk dünyası haritası da eseri önemli hale getiren unsurlardan biridir.

Divanü Lügati't-Türk'ten örnekler:

**Biş erngek tüz ermes.*

(Beş parmak düz olmaz)

**Sınmasa arsıkar, sakınmasa utsukar*

(Kişi sınıamazsa aldanır, sakınmazsa yutulur.)

**Köp söğütke kuş konar, körklüg kişige söz kelir.*

(Söğüt ağacına kuş konar; güzel kimseye ise söz gelir.)

Atabetü'l Hakayık:

Hakikatlerin eşiğı anlamına gelen eser 12. yüzyılda Edip Ahmet Yükneki tarafından yazılmıştır. Didaktik bir eserdir. Aruz vezniyle 102 beyit olarak yazılmış bu mesnevi dini, ahlaki, tasavvufi bir eserdir. Cömertlik, ilim, doğruluk gibi konular işlenir.

Kutadgu Bilig:

Mutluluk veren bilgi anlamına gelen eser 1070 yılında Yusuf Has Hacıp tarafından yazılmış, Doğu Karahanlı devletinin hakanı olan Tabgaç Buğra Han'a sunulmuştur. Aruz ölçüsüyle yazılan bu 6645 beyitlik eser, ahlaki öğütler içerir. *Adalet, akıl, devlet ve kanaati* temsil eden dört şahıs üzerine kurulmuştur.

b. Harezmi Türkçesi (13.-15. yüzyıl arası):

Karahanlı Türkçesini 13.- 15. yüzyıllar arasında Maverâünnehir ve Harezmi bölgelerinde gelişen Harezmi Türkçesi izlemiştir. Bu dönemde İslam kültürünün etkisiyle dile Arapça ve Farsça sözcükler girmiştir. Harezmi Türkçesi, Karahanlı Türkçesi ile Çağatayca arasında bir geçiş evresidir.

Harezmi Türkçesi ile yazılmış en önemli yapıtlar *Kıyasu'l-Enbiya*, *Nehcü'l-Feradis*, *Husrev u Şirin*, *Mukaddimetü'l Edep*'tir.

c. Kıpçak Türkçesi (13.-17. yy):

Kıpçakça ya da Kumanca Hazar denizinin kuzeyinde ve doğusunda, Kırım'da ve Orta Asya'nın batı bölgelerinde yaşayan göçebe Kıpçak Türklerinin dili idi. Coğrafya olarak geniş bir alanı işgal ettikleri halde siyasal bütünlük sağlayamamışlar, bir devlet kuramamışlardır. Moğol istilaları 13. yüzyıl sonunda daha da dağılıp yayılmalarına yol açar. Büyük bir kısmı Macaristan'da olmak üzere Bulgaristan, Romanya, Rusya ve Gürcistan'da Hristiyanlık'ı benimseyerek onların içinde kayboldular.

O dönemden *Codes Cumanicus* adlı eser kalmıştır. Latin harfleri ile yazılmış bu eser, bugün İtalya'da San Marko Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eser Kumanlara ait bilgi anlamına gelir. İtalyan tüccarlarla Alman rahipler tarafından yazılmıştır. Kıpçak Türkçesi Batı Türkçesinin kuzey kolunu temsil etmesine rağmen asıl gelişmesini güneyde göstermiştir. Köle ve paralı asker olarak Mısır'a satılan Kıpçak gençleri burada Memluk (Kölemen) devletini kurmuşlardır. Bu dönemde pek çok Türkçe eser yazılmıştır.

d. Eski Anadolu Türkçesi (13.-15.yy):

Eski Anadolu Türkçesi, 11. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya yerleşen Oğuz Türklerinin ilk kez kendi lehçeleri üzerine kurdukları yazı dilidir. İlk eserlerini 13. yüzyıldan itibaren görmeye başladığımız Eski Anadolu Türkçesi, ilk dönemlerde yalın bir yapıya sahipken 14. yüzyıldan itibaren Arapça ve Farsça sözcükleri kullanmaya, 15. yüzyıldan itibaren iyice bu dillerin etkisine girmeye başlar. Anadolu Selçuklu Devleti'nin son yıllarında, Anadolu Beylikleri döneminde ve Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında varlığını sürdüren Eski Anadolu Türkçesi büyük şair ve yazarlar yetiştirmiştir.

Yunus Emre Türkçesi bu dönemin özelliklerini taşır. 13. yüzyılın ortalarında doğup 14. yüzyılın başlarında ölen Yunus Emre'nin bir düşünür-mutasavvıf olarak Ahmet Yesevi'nin etkisinde kalmış, Mevlana'yı okumuş, halktan bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Şiir dili özellikleri açısından baktığımızda;

- * Kısa, yalın ve güçlü bir anlatıma sahip olduğunu,
- * Sözcüklerin anlam özelliklerinden ve dilin ses yönünden yararlandığını
- * Özgün benzetmelere sahip olduğunu görürüz.

*“Söyler dilüm ağlar gözüm
Gariplere göynür özüm
Meğer ki gökte yıldızım
Şöyle garip bencileyin”*

*“Nitekim bu gönlüm evi
Aşk elinden taş a gelür
Nice yüksek yörür isem
Aşk başumdan aş a gelür”*

*“Taştın yine deli gönül
Sular gibi çağlar mısın
Aktın yine kanlı yaşı m
Yollarımı bağlar mısın”*

Yunus Emre'nin dilinde İslamiyet ve tasavvuf terimleri başta olmak üzere Arapça ve Farsça öğeler vardır. Doğan Aksan'a göre bunların sayısı %13 (kimi şiirlerinde %22) dolaylarındadır. Ayrıca Yunus, **günah** (Far.) gibi bir sözcüğün yanında Eski Türkçede geçen ve aynı anlamı taşıyan **yazık** (yazuk) sözcüğünü de kullanır. **Deva** (Ar.), **derman** (Far.) sözcükleriyle birlikte bu sözcüklerin Türkçesi olan **em**'e de yer vermiştir. Bunun dışında birlikte kullanılan ve aynı anlamı taşıyan kelimeler:

Pend (Far.), **nasihat** (Ar.), **öğüt**

Cennet (Ar.) **uçmak**

Cehennem(Ar.), **tamu**

Aşk, ışk (Ar.), **sevi**

Allah (Ar.), **Tanrı, Çalap**

5. Yeni Türk Dilleri Dönemi (15. yüzyılda bugüne)

Türk dillerinin yaklaşık olarak 16. yüzyıldan başlayıp bugüne değin süren dönemidir. Batıda Eski Anadolu Türkçesinden gelişen Osmanlı Türkçesini, doğuda ise Çağatay Türkçesinin kullanıldığı dönemi içine alır.

a.Çağatay Türkçesi

Çağatay Türkçesi ya da Çağatayca; Özbekler, Kazaklar, Uygurlar vb. gibi Orta Asya Türkleri ile Tatarlar, Başkurtlar vb. gibi Altınordu devletinin asıl halkını oluşturan Kıpçak Türklerinin ortak yazı dili idi. Çağatay yazı dili, Harezmi yazı dilinin doğal bir devamı sayılır. Çağatayca ile yazılmış en önemli eserler Ali Şir Nevai'nin *Muhakemetü'l Lugateyn*'i ile Babür Şah'ın *Babürname*'sidir.

b. Osmanlı Türkçesi

15. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar Anadolu Türklerin kullandığı dildir. Bu dönemde halkın konuştuğu dil Arapça ve Farsçadan daha az etkilenir. Buna karşılık aydınların ve özellikle şiir ve nesir alanında ürünler veren sanatçıların bu dillerden gelen öğeleri fazlasıyla benimsedikleri görülür.

Özellikle 16. yüzyıldan itibaren Türk şiiri, hem üslup özellikleri hem de sözcük bakımından ağırlıklı olarak Farsçadan etkilenmiştir. Bu etkilenme meselesinin çeşitli sebepleri vardır. Şairlerin aruz veznini benimsemeleri, Türkçe sözcüklerin aruz veznine uyum sağlayamaması önemli sebeplerdendir. Bunun yanı sıra bilimsel eserlerde, dini ve tasavvufi ürünlerde ağırlıklı olarak Arapça kullanılmıştır.

Peki Osmanlıca diye ayrı bir dil var mıdır? Üzerinde epey tartışmanın olduğu bu konuda ünlü tarihçi, Prof. Dr. İlber Ortaylı, Osmanlıcayı Türkçenin bir jargonu olarak kabul etmektedir:

“Osmanlıca Türkçenin bir jargonudur. Türkçeyi başka bir alfabe ile yazmışız. Böyle başka bir dil yok. Türkçenin jargonudur.” der.

Jargon bilindiği gibi genellikle bir zümreye ait olan özel bir dildir. Fakat bu dil, Osmanlı Türkçesi, Türkçeden ayrı bir dil değildir. Osmanlı Türkçesinde her ne kadar Arapça ve Farsça kelimeler yoğun olarak kullanılmış olsa da bu dönem, yapı bakımından Eski Anadolu Türkçesinin devamı niteliğindedir.

Bu dönemin ürünlerinden birkaç örnek verelim:

“Şem’-i rûyuñda âftâb-i âlem-ârâdur seniñ

Nûr-i Hak hurşîd-i ruhsâruñda peydâdur seniñ

(Senin yüzünün mumu (ışığı) alemini süsleyen güneştir./

Tanrının nuru senin yanağının güneşinde belirir.)

Kamu bîmârına cânân deva-yi derd eder ihsân

Niçün kılmaz maña derman meni bîmâr sanmaz mı

(Sevgili bütün hastalarına (kendisine aşık olanlara)dert ilacı bağışlar./

-Beni neden iyileştirmez; beni hasta sanmaz mı?)

(Fuzuli Divanından)

Aynı dönemin düzyazı örneklerine bakıldığında Türkçe öğelerin çok daha az kullanıldığı görülür. Dönemle ilgili çalışmalar yapan araştırmacıların, bazı metinleri sözlüksüz çözebilmeleri mümkün değildir. Ancak şunu da ekleyelim: Aydın çevrelerin metinlerinde görülen Arapça ve Farsça öğeler halk edebiyatı ürünlerinde çok daha azdır.

Örnek olarak 16. yüzyılın sonlarında doğan
Erzurumlu Emrah'ın şiirinden örnek verelim:

*Bir nazenin bana gel gel eyledi
Varmasam incinir varsam incinir
Beyaz gerdanından ince belinden
Sarmasam incinir sarsam incinir*

TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN

20. YÜZYILDAKİ DURUMU

Türkçede ilk dilbilim kitabının (Lisan adıyla 1886-87'de çıkar) yazarı olan, sözlük hazırlayan Şemsettin Sami, 1876 yılında yayımlanmaya başlayan *Sabah* gazetesinin ilk sayısında, bu gazetenin herkesin anlayabileceği dilde olması gerektiğini söyler. 20. yüzyılın başlarında milliyetçilik hareketinin ortaya çıkardığı, konuşma dilinden yeni bir yazı dili meydana getirme çabası görülür.

2.Meşrutiyet'in ilanından sonra başlayan ve Cumhuriyet'e kadar devam eden süreçte dilde sadeleşmenin önemli ürünleri verilir. Bu evre Osmanlı Türkçesinin son, Türkiye Türkçesinin ilk örneklerinin yan yana bulunduğu evredir. “Yeni Lisan” hareketinin Türkiye Türkçesinin gelişiminde önemi ve etkisi büyüktür. 1911'de Selanik'te *Genç Kalemler* dergisi etrafında toplanan Yeni Lisancılar ilk kez Milli Edebiyat kavramını ortaya atmışlardır.

Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Ali Canip, Akil Koyuncu'nun öncülüğündeki Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi “**Milli bir edebiyat, milli bir dille yaratılabilir.**” görüşünü ortaya atmışlardır. Yeni Lisan makalesinde Milli Edebiyatın ilkeleri şöyle belirtilmiştir:

- Dilde yalınlığa özen gösterme,
- Halk edebiyatı nazım biçimlerinden ve hece ölçüsünden yararlanma,
- Yerli konuları seçme.

Bu dönemin dil özelliklerini ve anlayışını yansıtmaları bakımından Ziya Gökalp'in aşağıdaki şiiri önemli bir örnektir:

*Güzel dil Türkçe bize.
Başka dil gece bize.
İstanbul konuşması,
En saf en ince bize*

*Uydurma söz yapmayız,
Yapma söze sapmayız.
Türkçeleşmiş, Türkçedir
Eski köke tapmayız*

*Yeni sözler gerekse
Bunda da uy herkese
Halkın söz yaratmada,
Yollarını benimse.*

Günümüz Türkçesinin yalınlaşmasında ve gelişmesinde Yeni Lisan Hareketi ilk evre, başlangıç evresi olarak düşünülürse, ikinci evre de 1930’larda başlayan **Dil Devrimi** evresidir. Bu evrede Atatürk’ün öncülüğüyle Türkçeye devlet eli uzanmış, sadeleşme ve Türkçecilik bir devlet politikası haline getirilmiştir. 1928’de Yeni Türk abecesinin kabulü ve 1932’de Türk Dil Kurumu’nun kuruluşu, Türkçenin yalınlaştırılıp zenginleştirilmesi yanında, araştırılıp incelenmesini de sağlamıştır.

Dersimiz bitmiştir. Teşekkürler.

